

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2018 | 3. SZÁM
LX. ÉVFOLYAM

Gulyás László Szabolcs
*Lex és consuetudo: a magyarországi jobbágyköltözés
középkori szabályrendszere*

Az 1917-es orosz forradalmak és Magyarország

Pollmann Ferenc, Paál Vince, Hajdu Tibor,
Klestenitz Tibor, Csunderlik Péter,
Balázs Eszter, Ábrahám Barna, Kaba Eszter,
Tamás Ágnes, Vörös Boldizsár

TARTALOMJEGYZÉK

LX. évfolyam, 2018. 3. szám

TANULMÁNY

Gulyás László Szabolcs • <i>Lex és consuetudo</i> : a magyarországi jobbágyköltözés középkori szabályrendszere	373
AZ 1917-ES OROSZ FORRADALMAK ÉS MAGYARORSZÁG	
Vörös Boldizsár • Szerkesztői előszó	397
Pollmann Ferenc • Jön a muszka! Megy a muszka? Az oroszországi forradalmak hatása a Monarchia hadviselésére a keleti fronton 1917-ben	399
Paál Vince • Információk az oroszországi forradalmakról – a magyar cenzúrán keresztül. A sajtóellenőrzés Magyarországon az első világháború idején	407
Hajdu Tibor • A magyar parlamenti pártok vezetői az 1917. februári orosz forradalomról	417
Klestenitz Tibor • Az oroszországi forradalmak értékelése a magyar egyházi közvéleményben	423
Csunderlik Péter • „Beszéljünk mi is oroszul, cselekedjünk mi is oroszul!” Az 1917-es oroszországi forradalmak hatása a Galilei Körre	433
Balázs Eszter • „Szinte csodás krízis”. A februári orosz forradalom értelmiségi fogadtatása Magyarországon 1917-ben	443
Ábrahám Barna • A szlovákok és az oroszországi forradalmak	459
Kaba Eszter • „Az 1917–1918-as tél Oroszországban hadifoglyaink legnehezebb időszaka lesz.” Hadifogolysorsok és az oroszországi forradalom	469
Tamás Ágnes • Az 1917. évi oroszországi események karikatúrák tükrében	479
Vörös Boldizsár • Egy vármegyei hivatalnok az 1917-es oroszországi forradalmakról, avagy eszközök az eligazodáshoz a világtörténelemben	499

A SZLOVÁKOK ÉS AZ OROSZORSZÁGI FORRADALMAK

ÁBRAHÁM BARNA

THE SLOVAKS AND THE RUSSIAN REVOLUTIONS

The study summarizes the impact of the two Russian revolutions of 1917 on the Slovaks, with the main emphasis on the Bolshevik takeover. Until the last year of the war, the Slovaks constituted no responsive medium, as they were generally unreceptive to abstract radical ideas, the peasantry was basically conservative and faithful to the dynasty, while the social democratic leaders, forming a neglected fragment within the Hungarian Social Democratic Party, and influenced by the opportunist Czech movement, failed to put up any considerable activity. Among the masses of the prisoners of war in Russia, however, even if they refused to join the Red army, the chief Bolshevik slogans (piece, land reform) fell on receptive ears. At the same time, under the impact of general violence and chaos, respect for the old order was weakened, and, upon their return to their homeland, they became the chief agents of soldier mutinies and deserter movements (green cadre).

Keywords: Russian Revolutions, Slovak political thinking, Slovaks in World War I

Tanulmányomban az 1917-es két oroszországi hatalmváltásnak a szlovákságra gyakorolt hatását kívánom vázolni. A téma aligha tekinthető hálásnak, hiszen objektivitásra törekvő megközelítés csak napjainkban érvényesül a kérdés kapcsán. A polgári csehszlovák történetírás ellenségesen viszonyult a bolsevik rendszerhez, ezért tagadta a forradalom bármiféle hatását. A nagy háború záró szakaszát és ezen belül a Csehszlovák Légión szibériai tevékenységét kizárólag nemzeti forradalomként, az önrendelkezésért folytatott harcként írta le. Az 1948-cal kezdődő marxista korszak viszont az oroszországi eszmék, tapasztalatok előremutató szerepét, demokratizáló jellegét hangoztatta, és sajnálattal állapította meg, hogy azok az akkor születő Csehszlovákiában nem vezettek népi demokratikus berendezkedéshez. Manapság természetesen már nem találkozunk ezzel az értelmezéssel, ám az oroszországi események közvetett, kimutatható hatását tényként kezelik.

Az alábbiakban e hatásokat előbb a háttérben, azaz a szlovák régióban – beleértve abba Pozsonyot és kitekintve Budapestre is –, majd az oroszországi hadifoglyok körében vizsgáljuk. Végül azt tekintjük át, hogy az 1918 tavaszán–nyarán hazatérő hadifoglyok milyen hatást gyakoroltak az otthoniakra.

Ábrahám Barna, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet. A tanulmány a „Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben” című, K 113004 számú OTKA-program támogatásával készült.

Szocializmus és szlovákság

Előrebocsáthatjuk, hogy a szlovákok döntő többsége nem érdeklődött a haladás általános kérdései, s főként nem a marxista–leninista eszmerendszer iránt. A parasztság kapcsán (1910-ben a szlovákság csaknem fele birtokos vagy bérlő, további ötöde pedig mező- és erdőgazdasági munkás)¹ a korabeli sajtó és szépirodalom annak vallásosságát és hagyománytisztelőjét hangsúlyozza. Ezek a jellemzők a nemzeti mozgalmat a 19. század végéig uraló turócszentmártoniak szemében nemes konzervativizmusként, a nemzetépítés erkölcsi alapjaként jelentek meg, a polgári demokrata vagy szociáldemokrata szerzőknél viszont maradiságnak vagy egyenesen bigottságnak minősültek. A kisvárosok lakói is általában negatív jelzőket kaptak (a fentieket a sznobéria és a rongyrazás vádjával kiegészítve).²

Mit mondhatunk az ipari munkásságról, elsősorban a nagyvárosiakról? A bányászat, illetve a gyáripar országos, különösen felföldi fellendülésével a falusi szlovákságból folyamatosan kerültek be a proletariátus soraiba. 1900 körül a szlovák régióban 90–100 ezer főt tekinthetünk ipari munkásnak,³ 1910-ben körülbelül 106 ezer főt.⁴ Ennek ellenére értékrendjük és nyomorúságos életkörülményeik alig változtak. A budapesti, főleg napszámosként dolgozó munkások nyomorát a *Népszava* egy 1891-es cikke szóvá is tette: „a tót munkás igavonó barmok munkáját végzi”, állati szint alatti igényekkel. Az *Építőmunkás* 1897-ben mutatott rá: „A tót munkásnak semmilyen igényei nincsenek. Egész nyáron kenyéren, hagymán és pálinkán él, és csak ünnepeken eszik tepertőt.”⁵ A sivár életszínvonal nem ébresztett magasabb szellemi igényeket: „gondoljunk bele, milyen rettenetes itt Pesten a szlovák munkás élete, milyen nyomorúság az étele, milyen egészségtelen, zsúfolt lakásokban él, a vasárnap öröme meg jól bepálinkázik, utána otthon, családi körben verekedés, az éhezõ gyerekek sírása közepette.”⁶ Ugyanezen lap figyelmeztetett arra is, hogy a szegényebb munkáscsaládokban a feleség is dolgozik, gyermekeiket egész napra a dohos, levegőtlen lakásba zárják.⁷

Az olcsó szlovák polgári néplapok és szocialista újságok terjesztését a munkások iskolázatlansága, nemritkán írástudatlansága is akadályozta. Az első szlovák szociáldemokrata lap, a *Nová doba/Zora* példányait hiába hordták végig fizetésnapon a kocsmákban, kávéházakban, sokszor csak négy-hat példány kelt el, ha pedig mise után a templomok környékén próbálkoztak, a pap haragját vonták magukra, ki is prédikálta őket, mondván,

1 Katus László: Nemzetiségi adatsorok a dualizmus korában. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 1988. 199.

2 Ábrahám Barna: *Megmaradni vagy beolvadni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében*. Pozsony, 2016. 160–171., 280–282.

3 Polányi Imre: *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1905)*. Bp., 1987. 51.

4 Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, 1995. 58.

5 Mindkettőt idézi Szarka László: Pest és Buda mint szlovák politikai központ. In: *A budapesti szlovákok kulturális öröksége*. Szerk. Michal Hrivnák. Bp., 1998. 202.

6 Zjav nový. *Stavtelsky robotník* 1903. szeptember 1.

7 Ján Fischák: Pred májom. *Stavtelsky robotník* 1905. április 15.

ezt a munkáslapot „ördögök írják, és gonosz lelkek terjesztik”.⁸ A munkások szervezete végig alacsony maradt: a fővárosban is csak ötödük, országosan pedig mindössze 2-3 százalékuk tartozott valamilyen szakszervezethez.⁹

A turócszentmártoni konzervatív vezetőség a 20. század elejéig a nemzet számára elveszett tömeget, később már potenciális szövetségest látott bennük, ám a „felforgató eszméket”, a vallás-, család- és tulajdonellenességet végig kárhoztatta. Ezt az értékelést lényegében a polgári demokraták is osztották, miközben a kistulajdonosi létet, a magasabb műveltségi színvonalat és az általános választójogot hirdetve igényt tartottak a munkásság irányítására.¹⁰

Nem rendelkezett jelentős befolyással a szlovákság körében a Magyarországi Szociáldemokrata Párt sem. Az egyházakkal és a birtokos parasztsággal szembeni doktriner állása általában csökkentette vonzerejét, a nemzetiségi kérdésben tanúsított merevsége, minden „etnikai szeparatizmus” elítélése pedig – miszerint a szocializmus győzelme meghozza majd a megoldást, egyébként pedig természetes jelenségnek minősítette az iparvárosok asszimilációs hatását – még inkább riasztotta a nem magyar tömegeket. A párt hatékony propagandát nem kívánt és nem is tudott folytatni: szűkös forrásait a magyar és a német nyelvű anyagokra, előadásokra használta fel. A szlovák (vagyis inkább cseh) vezetők ezt megelégedve 1904-től a cseh szociáldemokraták pártjától kértek támogatást lapjuk, a (*Slovenské*) *Robotnícke noviny* kiadásához, 1905-ben pedig kiváltak az MSZDP-ből, és megalapították a Szlovák Szociáldemokrata Pártot. Az új párt nem bizonyult életképesnek, és alig egy év múlva visszaolvadt az anyapártba, ám a belső viták ezután sem csillapodtak.¹¹

A szlovák szocialisták másodrangúnak, sokszor megalázónak érzett helyzete kézenfekvő magyarázatként szolgált a marxista korszak történetírásában a mozgalom gyengeségére. Eszerint fokozatos elidegenedésük a magyar proletariátustól, szükségzerű közlekedésük az inkább jobboldali, opportunista cseh szociáldemokráciához, valamint az a körülmény, hogy nyelvi elszigetelődésük miatt tájékozatlanok voltak a budapesti forradalmi szocialisták nézeteit illetően, meghatározta, hogy nem ismerték fel az októberi forradalom tanulságát, az internacionalizmus parancsát, és így a magyarországi proletariátus helyett saját burzsoáziájukkal (azaz a szlovák nemzeti mozgalommal) fogtak össze, természetesen nem a társadalmi átalakulásért, hanem a csehek és szlovákok nemzetállamának megteremtéséért.¹²

⁸ Fraňo Ruttkay: *Robotnícka žurnalistika v sociálnom a národnom hnutí Slovákov (1897–1918)*. Martin, 1980. 40.; Ábrahám Barna: Szlovák folyóiratok és könyvkiadás Budapesten a dualizmus korában. In: *A budapesti szlovákok, 173–174.*

⁹ Polányi: *A szlovák társadalom*, 53–54.

¹⁰ Ábrahám: *Megmaradni*, 171–174.

¹¹ Polányi: *A szlovák társadalom*, 186–191. Bővebben: *Politické strany na Slovensku 1860–1989*. Zost. Ľubomír Lipták. Bratislava, 1992. 83–87. Ugyanezen okból, s ugyancsak sikertelenül próbáltak önálló szervezetet alapítani a román és a szerb szocialisták. Lásd Keith Hitchins: *Rumanian Socialists and the Nationality Problem in Hungary, 1903–1918*. In: uő: *Studies on Romanian National Consciousness*. New York – Montreal – Paris – Lugoj – Roma, 1983. 187–207.; Kővágó László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Bp., 1964. 25–30.

¹² Ľudovít Holotík: *Ohlas Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na Slovensku (1917–1921)*. *Historický časopis* 30 (1982) 687–688.

A szlovák sajtó reakciói az októberi forradalomra

A szlovákság, és azon belül a szocialisták amúgy is gyenge érdekképviselését a háború kitörése, a kivételes törvények, és az elvárt hazafias retorika és viselkedés még inkább korlátozta. A szociáldemokrata vezetők a többi politikai szereplőhöz hasonlóan egyébként sem számoltak a Monarchia megszűnésével, csupán az állam majdani átszervezését sürgették mindegyik etnikum és társadalmi osztály érdekében.¹³ A radikálisabb hang csak a bolsevik hatalomátvétel után jelent meg. A szlovák szocialisták Pozsonyban megjelenő szócsove késlekedés nélkül lefordította és közölte az MSZDP állásfoglalását és méltató szavait az orosz proletariátusról mint „a forradalmi elszántság, áldozatkészség és idealizmus legdicsebb történelmi képviselőjéről”.¹⁴ Gyakorlati következményekkel is találkozunk, például a szlovák fém munkásszervezetek hirtelen sokasodása kapcsán, melyet a lap részben az orosz forradalomról szóló híradásoknak tulajdonított.¹⁵ A keleti hatás más téren, a szlovákokkal szemben gyakran alkalmazott váddal összefüggésben is szóba került: „A bolsevizmus eltemette a pánszlávizmust, és mi, szlovák szocialisták örülünk annak, hogy hamarosan eljön az a kor, amikor a többi pánizmus is kileheli lelkét, ami úgyszintén csak hasznunkra válik.”¹⁶

Az oroszországi eszméket közvetlenül a fordulat után nem sokkal már terjeszthették az itthon fogva tartott és dolgoztatott orosz hadifoglyok; a veszélyforrásra a belügyminiszter figyelmeztette is a vármegyéket. A szepesi főispán például ezt úgy közvetítette az alispánnak, hogy az orosz hadifoglyok között csoportok szerveződnek a szocialista gondolatok terjesztésére, és céljuk elérésére hazai és külföldi agitációs nyomtatványokat kívánnak beszerezni. Nem kizárt, hogy adott pillanatban az oroszországihoz hasonló fordulatot akarnak kikényszeríteni, ezért a lakossággal való érintkezésüket figyelemmel kell kísérni.¹⁷

Az itteni oroszok azonban tömeges hatást aligha gyakoroltak, főként ha összevetjük az Oroszországból hazaáramló volt hadifoglyok tevékenységével. Ennek tárgyalása előtt azonban vessük össze a baloldali, illetve a konzervatív (rendszerpárti) szlovák sajtó által vont mérleget, csaknem egy évvel az októberi hatalomátvétel után.

A pozsonyi szocialista hírlap cikke 1918. szeptember 5-én, nem kritikátlanul ugyan, de azonosult a bolsevik irányvonallal: „A szocializmus oroszországi sikerei alapvetően megváltoztatták az emberiség világnézetét. Elismerjük, hogy a bolsevikok bizonyos mértékig csalódást okoztak, s hogy a forradalom sok kulturális és anyagi értéket megsemmisített. Ám ezerszer többet pusztított a németek, az angolok stb. imperialista mohósága, vágya a világuralom után. Az oroszországi forradalmat nem ítélni meg a diplomáciai

¹³ Miloš Gosiorovský: Bezprostredný vplyv Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na vznik Československa. *Historický časopis* 30 (1982) 675.

¹⁴ Ohlas sociálno-demokratickej strany Uhorska vydaný na mierový podnet novej revolučnej vlády v Rusku. In: *Sociálne a národné hnutie na Slovensku od Októbrovej revolúcie do vzniku Československého štátu. Dokumenty*. Zost. Ľudovít Holotík. Bratislava, 1979. 39–40.

¹⁵ Uo. 54. [Časové úvahy.]

¹⁶ Uo. 71.

¹⁷ Uo. 90.

és emberi hibák alapján, fokmérője csak az eszmei-lelki szocialista mozgalom lehet. A nemzeti elnyomás, a munkások és a szegény nép rabsága elleni küzdelem nem jelent harcot a rend, az értelmes emberi együttélés, az állam, a keresztényi szeretet ellen.”¹⁸ A kormánybarát pesti napilap, a *Slovenské noviny* viszont teljesen elhibázott és lényegében elbukott kísérletként értékeli a szovjetek rendszerét. Történelmileg visszatekintve elítéli ugyan a cárizmus antidemokratikus hatalomgyakorlását, és rámutat az örök orosz doktrinerség működésére (amely türelmetlenségében nem számol a nép tudatlanságával, szellemi mozdulatlanságával), ám az orosz gazdaság és társadalom összeomlásáért a bolsevikokat teszi felelőssé. Földosztást és pacifizmust sürgető propagandájukkal úgymond meggyöngyítették a hadsereget, a hatalomátvételt követően pedig a parasztokat rászabadították a nagybirtokra, a katasztrófális következményekkel nem számolva: a nép szét-hordta, ami hirtelen megtetszett neki, a gépek, berendezések tönkrementek, a föld jelentős része bevetetlen maradt, beköszöntött az éhínség, ami nemcsak a falusiakat, hanem immár az ipari munkásságot is ellenük fordította. „A bolsevik kormány nem képes tartani magát, de tehetetlen lesz a következő is, mely a szociáldemokrácia elvei alapján fog megalakulni. Teljes mértékben megbukott a szocialista vezér, Marx tanainak alkalmazása a mezőgazdaságra. Bebizonyosodott, hogy a szociáldemokraták jelszavai alkalmasak arra, hogy megtévesszenek, hogy elő tudnak idézni nagy társadalmi fordulatot, ám a társadalmi fejlődést nem segítik, sőt igen káros következményekkel járnak.” A parasztok, akik a földosztás alatt a bolsevikok lelkes hívei lettek, immár kiábrándultak, mert megtapasztalták, hogy a kapott földnek személyesen nem lesznek tulajdonosai, sőt a sajátjukat is át kell adniuk a faluközösségnek (*mir*), lényegében az államnak.¹⁹

„A forradalom szemtanúi”. A bolsevizmus és a szlovák hadifoglyok

A háttérnél lényegesebben fogékonyabbak voltak a bolsevik eszmékre az oroszországi hadifogolytáborokban sýnylódó, majd 1918 tavaszától tömegesen hazaérkező katonák, illetve kis részben civilek. A szovjethatalom első hónapjaiban mintegy 200-250 ezer cseh és szlovák hadifoglyról lehetett szó, döntően az európai területek táboraiiban (a cárizmus szemében megbízhatatlan német, osztrák-német, magyar stb. foglyok többnyire Szibériába kerültek). Ehhez számítsuk hozzá a már a háború előtt ott élő földműveseket, kereskedőket és iparosokat (50–100 ezer fő). A teljes létszám mintegy tizede lehetett szlovák (jórészt foglyok), tehát 30–35 ezer ember „látta a forradalmat, iskolázódott általa” (Lenin).²⁰ A bolsevikok szemében etnikai különbség nélkül az összes hadifogoly potenciális szövetségesnek, harcostársnak számított (a cári kormányzat csak a szlávok meggyőzésére és besorozására gondolt). Minél előbb át akarták itatni őket eszméikkel, majd hazaengedni,

¹⁸ Socializmus a Slováci. *Robotnícke noviny* 1918. szeptember 5. Idézett közlés: *Sociálne a národné hnutie*, 326.

¹⁹ Poučenie z ruskej revolúcie. *Slovenské noviny* 1918. szeptember 26. 1.

²⁰ Juraj Benko: *Bolševizmus medzi východom a západom (1900–1920)*. Bratislava, 2012. 96. (Az idézet a 90. oldalon található.)

hogy otthon robbantsák ki a forradalmat, és a központ átkerülhessen az arra hivatott térbe, Európába. Propagandájuk már 1916-ban érezhető volt, a februári forradalmat követően pedig mindennapossá vált, mind a hadifoglyok körében, mind az ellenséges lövészárkok irányába (propagandaanyagok, titkos előadások, fraternizálásra buzdítás).²¹

A hatalomátvétel után mindez felerősödött: retorikájuk legvonzóbb elemének a mielőbbi és feltételek nélküli béke követelése bizonyult. „Nem tudtuk mi, kik a maximalisták [a bolsevikok], kik a mensevikok, ki az a Lenin. Sokáig nem láttuk át ezeket a dolgokat. De szorítottunk a maximalistáknak, mert kedvünkre beszéltek, [...] kezdettől az annexió és koncessziók nélküli békét hirdették. A hadifoglyok 95 százalékának nem volt más vágya, mint hogy hazajusson!” A föld kérdése ugyancsak megragadta őket.²²

A propaganda nyíltan folyt, arról az ellenséges országok vezetői is – akár a sajtóból is – tudomást szerezhettek. A magyar belügyminisztérium 1918. január 15-i rendelete figyelmeztetett is az oroszországi „nevelőmunkára”, a hadifoglyok állítólagos pétervári gyűléseire, általában a szovjet kormány felforgató szándékaira, és a határrendőrség és a csendőrség vezetőinek.²³ Egy másik, ugyanazon a napon kelt rendelet elrendelte a bejövő teherforgalom szigorú ellenőrzését, mert bizalmas források szerint bolsevik propagandaanyag (német, magyar, cseh és szlovák nyelvű röplapok) tömeges becsempészése indulhat meg Svájcból, illetve Oroszországból.²⁴ A 1918. február 2-i rendelet külön figyelmeztetett a nyugat-oroszországi üzemekben dolgozó, Magyarországról származó nemzetiségiekre mint „nem megbízható elemekre, akik az antant uszító tevékenysége nyomán már a háború előtt is támogatták az államellenes törekvéseket. Csak súlyosbítja a helyzetet, hogy ezek az elemek közvetlen szemtanúi voltak az orosz forradalmi eseményeknek, tehát nemcsak át vannak itatva az orosz forradalmi gondolatokkal, hanem azokat a felforgató módszereket is ismerik, melyekkel az orosz proletárok megvalósították forradalmi céljait. Az orosz fronton átcsempészett lázító iratokból megállapítható, hogy az oroszok saját céljaik megvalósítása mellett arra is törekednek, hogy a forradalmi eszméket átültesse a szomszéd országok, így Magyarország területére.”²⁵

1918 tavaszától azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a „bolsevizmus bacilusa” (Lenin) valójában keveseket fertőzött meg. Ekkor már – a polgárháború és a nyugati intervenció megindulásával – a szovjethatalom célja az volt, hogy minél nagyobb számban léptessen be „internacionalistákat” a Vörös Hadseregbe. A hadifoglyok azonban nem akartak harcolni, főleg nem tőlük távol álló, elvont célok érdekében: „Ebből a letiport, lezúllott, fásult fogolytömegeből, amely rengeteg táborba volt szétosztva az európai Oroszországban és Szibériában, egészen a Csendes-óceánig, csak néhányan értették meg, hogy a bolsevikok uralma nemcsak azt jelenti, hogy hamarosan találkozhatunk szeretteinkkel

²¹ Benko: *Bolševizmus*, 90–96.

²² Ladislav Szántó későbbi internacionalista visszaemlékezését idézi Benko: *Bolševizmus*, 96–97.

²³ *Sociálne a národné*, 74–75.

²⁴ Uo. 75–76.

²⁵ Uo. 103. Egyebek mellett lásd még a belügyminisztérium március 2-i bizalmas körlevelét. *Sociálne a národné*, 130–134.

meg a civilruhánkkal, a kedvenc kocsmánkban megint leülhetünk egy pohár sörré vagy egy jó kis pincében egy pohár borra [...], hanem jelenti az új harc kezdetét.”²⁶ Az Oroszországban rekedt szlovák tollforgatók (Janko Jesenský, Jozef Gregor-Tajovský, Mikuláš Gacek, Jozef Mikolaj) egykorú cikkei és későbbi emlékiratai egyaránt elítélően emlékeznek meg a rablásokról, gyilkosságokról, az általános káoszról.²⁷

1918 első félévében csupán néhány ezer osztrák–magyar hadifogoly lépett be a Vörös Hadseregbe, túlnyomórészt magyarok.²⁸ Ami a szlovákokat illeti, nem valamiféle tudatos polgári értékrend vagy elvi antikommunizmus tartotta vissza őket: ezek a paraszti, zárt közösségekből jött tömegek egyszerűen megközelíthetetlenek maradtak bármiféle agitáció számára. A Csehszlovák Légión neves tagjai keserűen emlékeztek vissza a „megátalkodott, fásult lelkű”, mindentől elzárkózó, „nemzeti szempontból csöcselék” szlovák hadifoglyokra.²⁹ Számuk a Légióban 1918 végén is alig volt háromezer felett, s a legnagyobb létszámuk (1919 végén) is alig haladta meg az ötezer főt (ez a teljes oroszországi csehszlovák haderő 7 százalékát tette ki).³⁰ A bolsevik agitációnak még annyira sem lehetett sikere, mint a nemzetinek.

Mivel az elvi-ideológiai meggyőzés minimális eredményeket hozott, a szovjet propaganda áttért a gyakorlati előnyökre: a belépőknek jobb élelmezést, jobb higiéniai körülményeket, méltányos zsoldot ígért, s ha kellett, az agitátorok megtorlással is fenyegettek. A szelídebb hangok „csak” el akarták tántorítani a foglyokat a hazaindulástól: a hazatérők nem jutnak el családjukhoz, táborba zárják, majd besorozzák, és az olasz vagy a francia frontra küldik őket, ahol elnyomóik, családjuk tönkrevőinek érdekeiért halnak meg. Egyébként is naivitás a forradalom elől hazamenekülni, hiszen Ausztriában is küszöbön áll a forradalom...³¹

Volt-e akkor egyáltalán bármiféle vonzereje, miben állt az orosz forradalmak tényleges hatása? Ez a vonzerő elsősorban az áprilisi tézisek, majd az októberi forradalom fő jelszavaiban ragadható meg: az azonnali béke és – főként paraszti tömegek számára – a földosztás követelése, valamint a nemzeti önrendelkezés tétele. Utólag maga Eduard Beneš is elismerte: „A bolsevik Oroszország hasznunkra vált azzal, hogy erősítette a nemzetek önrendelkezési jogának gondolatát, és felfordulást hozott Közép-Európába, főként a Habsburg Birodalomba.”³²

Nem azonnal, de hatott a fogolytáborok sokszínű világa, a nyelvek, értékrendek, mentalitások kavalkádja és az őket célzó propaganda közéleti szocializációs mechanizmusa is.

²⁶ Arnošt Kolman cseh internacionalista szavait idézi Benko: *Bolševizmus*, 97–98.

²⁷ Ľubica Harbuľová: *Obraz Ruska v prácach a spomienkach slovenských legionárov*. In: *Mýtus-stereotyp-obraz Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Bratislava, 2011.; Joncev Zsolt: *A csehszlovák légiónok ábrázolása a szlovák irodalomban*. Budapest, 2018. (Doktori disszertáció [szlovák nyelven]) 88–118.

²⁸ Benko: *Bolševizmus*, 98.

²⁹ Uo. 99.

³⁰ Joncev: *A csehszlovák*, 174.

³¹ Uo. 112–113.

³² Idézi Holotík: *Ohlas Velkej*, 687.

Ha nem is hittek az új világban, kezdtek kételkedni a régiiben.³³ Ezzel a többlettudással érkeztek haza, ezen a szemüvegen keresztül kezdték nézni az otthoni állapotokat.

A hatóságok maguk is gyanakodva fogadták őket: minden Oroszországból érkezettet potenciális agitátornak és lázadónak tekintettek. A belügyminisztérium utasításait fentebb már idéztük, de a hadvezetést nem kevésbé aggasztotta a veszély: „A bolsevizmus, mely éppen olyan, mint egy teljes vérmérgezés, nem irtható ki egy csapásra; ha a drákói szigorral megregulázott legénység engedelmes lesz is, a kikényszerített fegyelem csak látszólagos, kritikus pillanatokban (az ellenséggel szemben) végzetes módon megmutatkozik teljes valójában.” A hosszas átnevelő munkát már a fogadóállomáson meg kell kezdeni, intettek a katonai szervek.³⁴

Az átnevelés persze nem kesztyűs kézzel folyt. Az amúgy is megalázó egészségügyi karanténban ideológiai ellenőrzésnek, vallatásnak is alávetették a hazatérőket. Egy, a szlovák régióban működő honvédparancsnokság még az egyházi vezetőket is felkérte, hogy lelkészeik mind a szószékről, mind beszélgetéseik során magyarázzák el a hazatérés után szabadságukat töltő katonáknak: az újonnan beléjük oltott nézetek nemcsak a haza, hanem saját maguk és családjuk számára is ártalmasak.³⁵

A gyanakvás azonban általában alaptalannak bizonyult: 1918 májusában a mintegy 120 ezer hazalátogatóból 1620 akadt fenn a rostán.³⁶ Ha egyesek radikalizálódtak is – és valóban látunk rá példát –, az már itthon ment végbe. A négyhetes otthoni szabadság során a katonák szembesültek a siralmas állapotokkal, a tönkrement birtokokkal, a nélkülözéssel, ugyanakkor tudomást szereztek a felsőbb körök jobb életéről és visszaéléseiről. Az otthoniak is azt várták tőlük, hogy a férj, az apa majd „rendet csinál”. A budapesti cenzúrahivatal a foglyoknak írt levelek alapján egy összeomló világ képét jelentette, s nem habozott idézni az otthoniak elvárásait: „Ha itthon volna, majd megtanítaná ezeket a kurva urakat. Ha a kormány nem lép közbe a reklamációk [a frontról történő visszahívások] ügyében, nagy dolgok fognak itt történni. [...] Ha nem lesz béke, itthon lesz igazi háború.”³⁷

Az új bevonulás – annak szlovák szempontból nem egyszer tragikus következményeivel – elsősorban az utolsó háborús fél év nagy katonalázadásaiban játszott szerepet. Habár a közös hadsereg létszámának csak 4 százalékát adták, a lázadások ötödét – főként Oroszországot megjárta – szlovákok kezdeményezték (holott korábban a szlovákok és a románok példaértékű, lojális katonának számítottak, akiknek többsége még a fogságban, a bolsevik kiküldöttek vagy a nemzetiek rábeszélése ellenére sem szegte meg esküjét).³⁸ E hónapokat vizsgálva minden összefoglaló munka kiemeli a szlovák egységek vezető, a többieket mozgósító szerepét a Monarchia hadseregének bomlasztásában, például a nagybecskereki, a rimaszombati, a trencsényi vagy a kragujeváci lázadásban, majd az olasz fronton október

³³ Benko: *Bolševizmus*, 104–107.

³⁴ *Sociálne a národné*, 168.

³⁵ Uo. 269–270.

³⁶ Benko: *Bolševizmus*, 104.

³⁷ *Sociálne a národné*, 97.

³⁸ Benko: *Bolševizmus*, 107.

végén.³⁹ Másrészt megjelentek az oroszországi jelszavak az elfogott katonaszökevények, illetve csoportjaik anyagaiban (a nyugatszlovák területen 1918 szeptemberében négyezer főre becsülték a *zöld káder* tagjainak létszámát). Esetükben azonban nem világos, valójában mennyire voltak tisztában az oroszországi folyamatokkal, a hatóságok pedig bármiféle lázító magatartásra, engedetlenségre hajlamosak voltak rásütni a bolsevizmus bélyegét.⁴⁰ Az erőszak 1918 októbere után általánossá vált, és a kastélyok vagy a zsidó kocsmák, boltok kifosztásával kapcsolatban ugyancsak a bolsevizmusra való hivatkozás jelenik meg a forrásokban: „Úgy bánunk el az urakkal, mint a bolsevikok Oroszországban!”⁴¹ „A leg-tisztább bolsevizmus uralkodik itt” – jelentette a napi rablások kapcsán november elején a vittenci [Chtelnica, Nyitra vármegye] Pálffy-birtok bérlője.⁴²

Összegzésként kijelenthetjük, hogy az októberi forradalom hatása ugyan nem tagadható, de az közvetettebben jelentkezett, mint azt az önlegitimáló csehszlovák polgári vagy a marxista történetírás sugallta. Valójában kevesek tették magukévá a forradalom ideológiáját Oroszországban, viszont az ott megtapasztalt viselkedésminták hazatérve, az elkeserítő otthoni körülmények hatására felszínre törtek, és az ösztönös népi igazságtétel számára keretül szolgáltak.

³⁹ Marián Hronský – Anna Krivá – Miloslav Čaplovič: *Vojenské dejiny Slovenska. IV. zv. 1914–1939*. Bratislava, 1996. 77–81., 89–90.; Dušan Kováč a kol.: *Prvá svetová vojna 1914–1918*. Bratislava, 2008. (= Slovensko v 20. storočí, zv. 2.) 285. A szlovák államány körében készült hangulatjelentések, a lázadások és a vizsgálatok, ítéletek gazdag anyagát lásd *Sociálne a národné*, különösen a 95., 103., 105., 108., 125., 130., 133., 135., 136., 139. sz. iratok.

⁴⁰ Jakub Beneš: „Zelené kádry jako radikální alternatíva pro venkov na západním Slovensku a ve středovýchodní Evropě 1917–1920. *Forum Historiae* 9 (2015) 2. sz. 23., 31.

⁴¹ Idézi: Benko: *Bolševizmus*, 108.

⁴² Idézi: Miloslav Szabó: „Rabovačky” v závere prvej svetovej vojny a ich ohlas na medzivojnovom Slovensku. *Forum Historiae* 9 (2015) 2. sz. 36.